ПРОБЛЕМИ НОВОЇ ІСТОРІЇ XIX — ПОЧАТКУ XX ст.

УДК 94(437.1+437.6)«18»

Євген Бевзюк
(Ужгород)

ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК ЧЕСЬКИХ ТА СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

У статті проаналізовано історичні передумови та перебіг промислового перевороту в Чеських та Словацьких землях. Охарактеризовано економічну політику австрійської влади у даних регіонах, на основі статистичних даних висвітлено зміни у структурі промисловості з мануфактурного на фабричне виробництво. Простежено становлення текстильної, цукрової, металургійної промислових галузей Чехії та Словаччини.

Ключові слова: слов'яни, промисловість, імперія, Чехія, Словаччина, етнокультурний ренесанс, європейська цивілізація, індустріальна цивілізація.

Для дослідження історії слов'янського світу і такого його компонента, як етнокультурний ренесанс, важливо визначити соціально-економічні чинники, що стали каталізатором процесу духовності піднесення західних слов'ян на рубежі XVIII-XIX ст. На нашу думку, розглядати соціальну структуру слов'ян необхідно як цілісну систему, якій притаманна внутрішня диференціація. При цьому різні частини соціальної структури знаходяться між собою у тісному взаємозв'язку. Суспільна практика доводить, що різноманітні соціальні спільноти людей постійно взаємодіють між собою, тому діяльність різних соціальних страт, класів тісно пов'язана із соціальними процесами, що мають місце в етносередовищах.

Актуальним дане історичне дослідження є тому, що промислові зміни, які мали місце у середовищі західних слов'ян у першій половині XIX століття, проходили на широкому історичному тлі пробудження народів Європи, що в свою чергу, прискорило процес національної самоідентифікації.

Метою даного дослідження є висвітлення перебігу, закономірностей і специфіки економічного розвитку Чеських і Словацьких земель у першій половині XIX ст.

Об'єктом вивчення у роботі є економічний розвиток регіону, а предметом наукового аналізу в даному дослідженні є промислова революція, що мала місце у Чеських і Словацьких землях на рубежі XVIII і XIX ст. Вона визначила стан і перспективи соціального та економічного розвитку цих районів Австрійської монархії.

© Євген Бевзюк, 2010

Методи дослідження проблеми промислового розвитку, обрані автором, обумовлені метою, об'єктом і предметом даної роботи. Вивчення процесу економічного розвитку Чеських і Словацьких земель у динаміці та чітких хронологічних рамках (перша половина XIX ст.) і в певному історичному просторі (Австрія – Європа – Чеські і Словацькі землі) зумовили поєднання історичного і логічного методів та базування на принципі історизму як найголовнішому принципі наукового пізнання.

Науковий рівень вивчення проблеми промислового розвитку чесько-словацьких земель у першій половині XIX ст. у сучасній історіографії залишається недостатнім. Безумовний внесок у дослідження даної проблеми внесли чеські і словацькі історики. У розвитку чехословацької історичної науки, що присвячена проблемі промислового розвитку, можна виділити декілька етапів. Перший з них – становлення марксистської історіографії. Він охоплював середину 40-х – початок 50-х рр. і відбувався в умовах гострої класової та ідеологічної боротьби. До кінця 40-х років вирішальні позиції зберігали представники старої історіографії. З середини 50-х років історична наука розвивається у рамках марксистської історіографії. Ряд науковців[1] у своїх працях досліджують економічний і соціально-політичний розвиток Чеських і Словацьких земель, виходячи із матеріалістичного розуміння історичного процесу. Здійснюється спроба виявити закономірності економічного і суспільно-політичного розвитку Чеських земель і Словаччини у період становлення нового типу економіки.

З 70-х років автори досліджень приділили більше уваги з'ясуванню закономірностей соціально-економічного розвитку. Недоліками цих робіт були слабкі ув'язки національної історії із всесвітньо-історичним і загальноєвропейським контекстом. Почалося вивчення організаційних форм феодального господарювання в чеських землях, зокрема фільварки (велькостатка), і його специфіки, становища селян. Узагальнену картину соціально-економічного і політичного розвитку, змін у становищі селянства, чесько-словацьких відносин надав Догнал[2]. Мануфактурний період в історії Словаччини (1725-1825) знайшов віддзеркалення у працях А.Шпіса[3].

Значних результатів добилися історики у вивченні перехідного періоду від феодалізму до капіталізму. Почалося дослідження процесу розкладання феодалізму і визрівання капіталістичних відносин, економічного і соціального розвитку Чехії, Моравії і Сілезії у XVIII – першій половині XIX ст.[4]. Розвитку промисловості чеських земель була присвячена робота В. Кратохвілової[5], в якій показана специфіка так званого первинного накопичення і формування загальнонаціонального ринку в Чехії.

У праці Я.Новотного[6] були висвітлені основні аспекти проблеми промислового перевороту, виявлені його особливості в окремих галузях виробництва, показаний процес складання буржуазії і пролетаріату. В цілому тема промислового розвитку Чеських та Словацьких земель у першій половині XIX ст. потребує свого нового осмислення з позицій загальності світової історії і специфіки цивілізаційного розвитку.

Західне слов'янство до початку XIX ст. у своїй більшості розділило соціальну і політичну історію Європи та європейської цивілізації. Так, зна-

чна частина слов'янських земель входила спочатку до складу Австрійської імперії, а з 1867 р. – до складу об'єднаної Австро-Угорщини. Під владою Габсбургів знаходилися такі етноси, як хорвати, словенці, частина сербів, чехи, словаки і частина поляків. Корінне населення «клаптикової імперії» – австрійці – знаходилося у явній меншості відносно загальної чисельності підданих австрійської корони. Таке етнічне співвідношення практично не змінювалося на протязі століття (аж до повного краху Австро-Угорської імперії). Наприкінці XIX ст. австрійці складали 24%, угорці – 19%, румуни – майже 7%, а слов'яни – чехи, словаки, серби, хорвати, поляки, словенці, українці – в цілому 47% від чисельності населення імперії. З часом етносоціальна строкатість імперії, не завжди далекоглядна внутрішня політика окремих представників династії Габсбургів визначили і причину розпаду поліетнічної монархії. Наприклад, Франц II (перший імператор Австрії) характеризувався сучасниками людяним королем, який у своєму спілкуванні з народом робить вигляд патріархальної простоти та старанно ставиться до своїх державних обов'язків. Проте вважалося, що він абсолютно був позбавлений перспективного бачення гостроти етнічної проблеми і намагався із цієї ситуації отримати лише певні преференції задля організації роботи бюрократичної машини імперії. Коментуючи багатонаціональний склад країни, під час бесіди із французьким послом, імператор висловився наступним чином: «Мої народи є чужими один одному, і це добре. … Я відправляю угорських чиновників до Італії, а італійських – до Угорщини. Кожен народ наглядає за сусіднім. Ніхто не розуміє сусіда, і в результаті всі ненавидять один одного. З цієї ненависті народжуються порядок і загальний мир»[7].

Знаходячись в обіймах європейської та азіатсько-мусульманської цивілізацій, західні слов'янські народи досить часто піддавались різного роду дискримінаціям, особливо в сфері культури і мови, проходив процес германізації і покатоличення. Такий стан слов'янської залежності не міг залишатися незмінним в умовах оновлення соціально-економічної ситуації і національної консолідації титульних етносів європейської цивілізації. Можливо, саме це (єдина європейська історико-культурна спадщина) стало каталізатором процесу етнокультурного, духовного відродження. І зовсім не випадково, що зростання слов'янської самосвідомості у 20-40-х роках XIX ст. співпало у часі із процесом становлення індустріальної цивілізації.

Наприкінці XVIII ст. Європа входить у новий особливий етап розвитку цивілізаційного процесу, що отримав назву індустріальна або машинна цивілізація. У марксистській історіографії він визначається як етап становлення капіталістичних відносин у промисловості і переходу від аграрної до індустріальної економіки. На практиці, на зміну малоефективному мануфактурному виробництву поступово приходить велике машинне виробництво. Цей процес прийнято називати промисловим переворотом, для здійснення якого були необхідні декілька соціально-економічних умов: наявність вільних робочих рук і капіталів у руках підприємців.

Провісником промислового перевороту в Австрії стала енергійна діяльність Йосифа II Австрійського (1780-1790), який щиро вірив у своє покликання вивести країну з відсталого економічного стану шляхом реформ

зверху. Тому було зовсім не випадковим, що своє оточення він сприймав не як своїх свідомих партнерів, а лише як рядових виконавців його монаршої волі. Для реалізації своїх масштабних завдань Йосиф провів реформи. Вони посилили державний апарат і бюрократичну централізацію, але зверху встановлювалась рівність усіх громадян перед законом. Та австрійська чиновницька армія бюрократів залишалася стійкою стіною на шляху суспільних і промислових реформ. Російський дореволюційний історик Митрофанов так характеризував цю проблему: «На думку чиновників, мужик був природній ледар і п'яниця, глибоко неосвічене і абсолютно нерозвинене створіння, яке не розуміло свого блага, і яким необхідно було постійно керувати. … Такій людині не було що втрачати, а результатом гуманної політики покійного імператора було те, що мужик нікого не слухав, окрім окружних начальників»[8]. Не заперечуючи складності і наявності середньовічних рудиментів у процесі духовної модернізації і оновлення, як найважливішого складового елементу процесу соціально-економічної емансипації, скажемо про те, що свідоме ставлення до праці і господарювання могло сформуватися лише на основі вільного підприємництва, але ніяк не під егідою бюрократа або поміщика.

Промисловий переворот у західних слов'ян став наслідком трансформації аграрного суспільства до індустріального виробництва. Його основний зміст пов'язаний із початком масового застосування машин, і головне, зі зміною всієї структури суспільства. Становлення нового суспільного типу супроводжувалося масштабним підвищенням продуктивності праці, початком економічного зростання і швидкою урбанізацією. Перехід від мануфактурного до машинного виробництва означав технічний переворот і заміну ручної техніки системою високопродуктивних машин. Технічний прогрес стає основою життєдіяльності цивілізації, спонукальним чинником для модернізації всієї освітньої сфери. Наприклад, низький загальноосвітній рівень в Австрійській імперії, що існував ще у середині XIX ст., залишався гальмом загальноімперського розвитку. На той час частка безграмотних у Німеччині становила лише 2%, а у Франції – 23%. На цьому фоні Російська імперія впевнено займала перше місце у Європі із своїми 79%, а Австрія друге місце із 42% від загальної чисельності населення[9].

У цілому модернізація Австрійської держави була складним і суперечливим процесом, витоки якого почалися ще до XVIII ст., а остаточно завершилися лише у період розпаду імперії Габсбургів. До особливостей австрійської модернізації необхідно додати її цивілізаційну специфіку. Австрійська імперія представляла собою окраїнну європейську державу, що доповнювало зміст процесу реформ геополітичною і геоекономічною своєрідністю. Як колись сказав К. Меттерніх: «Азія починається там, де Східне шосе виходить із Відня»[10].

Крім того, процеси модернізації були пов'язані із магістральною проблемою Австрії – багатонаціональністю. Загальні політичні реформи необхідно було проводити в умовах полікультурної і етнічної строкатості, коли різні частини імперії були неоднаково готові до змін. Реальний початок масштабної індустріально-капіталістичної модернізації держави

Габсбургів можна датувати лише 60-ми роками XIX століття, коли внаслідок революції 1848 р., а потім і під впливом військових поразок виникла конкретна складна політико-економічна, адміністративна, церковно-політична і національно-культурна ситуація, що стала каталізатором загальних суспільних змін.

Особливе місце у загальній економічній структурі Австрійської імперії завжди займала Чехія, яку можна впевнено назвати перлиною Австрійської корони. Історично до імперії входили три чеські області – Чехія, Моравія та Сілезія. Разом вони складали 11% території імперії, а чисельність населення у Чехії становило 12%, у Моравії – 4,6%, а у Сілезії – лише 1,1% від чисельності мешканців Австрійської імперії[11]. Соціально-економічною своєрідністю від розвинутої Чехії відрізнялась Словаччина.

Промислова революція, що мала місце у Чеських і Словацьких землях на рубежі XVIII і XIX ст., визначила стан і перспективи соціального та економічного розвитку цих районів Австрії. На думку більшості дослідників, цей процес на Чеських і Словацьких землях мав певні відмінності від схожих європейських сценаріїв. Певне відставання економічних реформ було передусім наслідком складних феодальних відносин і маргінальності слов'янського населення, порівняно з титульним німецьким етносом. Але при цьому саме у чеських землях було багато прихильників здійснення реформаторських змін, пов'язаних насамперед із свободою торгівлі. Тому на початку 40-х рр. в дискусіях про можливе входження до Німецького митного союзу чехи, на відміну від австрійської аристократії, підтримували ідею утворення союзу і вільної промислової конкуренції[12].

Перетворення мануфактурного виробництва на фабричне не було миттєвим актом. Цей процес заміни однієї виробничої форми на іншу реально розтягнувся не на одне десятиліття. Спочатку повільна поступовість заміни ручної праці в основних операціях виробничого процесу ставала кроком до фабричного виробництва. При цьому підприємство на першому етапі свого розвитку проходило фазу проміжного зростання. Особливо цей процес розтягнувся у часі на Чеських і Словацьких землях, де більшість великих підприємств ще у першій половині 40-х рр. відносилися до підприємств із перехідним типом виробництва[13]. Це відобразилось і на низькій динаміці процесу накопичення первинного капіталу. Він проходив в умовах так званого «другого видання кріпацтва». А тому початок і розгортання промислової революції відбувалися в умовах суспільно-політичної ситуації, що була характерною для періоду занепаду феодальних відносин. На відміну від таких країн Європи, як Англія і Франція, де соціальна революція підготувала підґрунтя для успішного розвитку промисловості, в Австрії і Пруссії промислова революція стала каталізатором соціального вибуху 1848 року, сприяла знищенню залишків старої феодальної структури і відкрила шлях до вільного розвитку капіталізму.

Політичним прискорювачем промислового розвитку регіонів, де проживали західні слов'яни, стали європейські явища початку XIX ст., насамперед численні, масштабні військові події, що супроводжували наполеонівські війни. Наприклад, завдяки континентальній блокаді і постійному

зростанню попиту на сільськогосподарську та бавовняну продукцію збільшуються обсяги цього виробництва у Європі. У ці роки на Чеських землях починається промисловий переворот.

Хоча капіталістичні відносини складалися всередині патріархальних цехових структур досить повільно, саме цехове виробництво аж до середини XIX ст. не вичерпало всіх резервів свого розвитку. Цехи ще півстоліття залишалися вагомою частиною загального економічного комплексу, що особливо було помітно у Словаччині. Так, основними джерелами існування жителів словацьких міст були ремесло і торгівля. При цьому наприкінці XVIII – на початку XIX ст. тільки у Братиславі, де у той час проживало приблизно 30 тис. жителів, кількість підмайстрів і учнів, була більша, ніж кількість самих майстрів. В решті міст склалася стабільна ситуація, за якої чисельність майстрів і учнів були майже однакові[14]. Це пояснюється тим, що більшість ремісників були зайняті у виробництві лише частково. Решту часу працювали у сільському господарстві. Наприклад, у місті Спіш постійно у цеховому виробництві було зайнято близько 20,8 відсотків майстрів, а решта працювали у виробництві лише тільки певну частину часу, залежно від пори року[15]. Отже, склалася парадоксальна ситуація. Адже під час становлення індустріальної цивілізації, поряд з появою промислових підприємств стабільно існує патріархальне виробництво, що задовольняє регіональну економіку.

Причина такого становища – наявність багаторічних виробничих зв'язків із переважною орієнтацією на зовнішній ринок. Чехія, Словаччина традиційно експортували свою продукцію до столиці імперії, в Угорщину та Східну Європу. Цьому сприяла дешевизна місцевої слов'янської робочої сили, що дозволяло підприємствам створювати конкурентну продукцію, порівняно із західноєвропейською фабричною продукцією. Але виключити конкуренцію цілком з боку економічно сильнішого суперника було неможливим. І хоча до 40-х рр. XIX ст. цехова організація міцно зберігала свої позиції, та нове фабричне виробництво поступово витісняло старі форми[16].

Локомотивом промислового розвитку Чеських земель стала текстильна промисловість, яка на мануфактурному рівні розвитку навіть випереджала інші галузі виробництва, а її вартість сягала 43% від вартості решти товарів Австрійської імперії[17]. Переважна більшість підприємств цієї галузі розташовувалися у найбільш розвинених у промисловому відношенні частинах імперії: Нижній Австрії, Чехії, Сілезії та Моравії.

Особливе місце у структурі легкого виробництва посіла бавовняна галузь, що було пов'язано не тільки із зростанням попиту, а також із впровадженням ткацьких машин. Якщо у 1810 р. їх кількість сягала 163 шт., то у 1841 р. у виробничій сфері нараховувалося 1695 ткацьких машин[18]. Напередодні 1847 р. у Чехії за статистичними даними налічувалося 86 прядильних підприємств, на яких на постійній основі працювали 9674 робітники. Фактично, відбувався неухильний процес зростання виробництва при одночасному скороченні ручної праці, що, у свою чергу, позитивно відбивалося на становленні нової соціальної сфери у слов'янському середовищі, сприяло зростанню інтелектуального рівня населення[19]. При

цьому, поза сумнівом, перехід до машинного виробництва мав і негативні наслідки. Він вів до виникнення складних соціальних проблем, у результаті яких безробітними ставали сотні людей.

Певну відмінність від інших видів виробництва у легкій промисловості мала полотняна галузь, де централізація підприємства не мала чіткого характеру. У цьому виробництві широкого розповсюдження отримала розсіяна мануфактура, яка ще зберігала тісні зв'язки з феодальним велькостатком. До середини XIX ст. бавовняна промисловість країн Центрально-Східної Європи характеризувалася розсіяністю і провінціалізмом, що було властивим для початкового періоду індустріалізації, а технологічне забезпечення виробництва більше, ніж на покоління відставало від англійських підприємств[20].

Наприклад, на Чеських землях ще до початку XIX ст. кожен десятий житель країни був працівником полотняного виробництва. При цьому частина працівників зберігала також зв'язок і з сільським господарством. У таких умовах, коли існує надлишок дешевої місцевої робочої сили, яка складалася переважно із слов'янських селян, власники капіталу не вкладали значні кошти на придбання дорогих імпортних машин. До речі, цьому сприяла грошова політика австрійської монархії, яка високими інфляційними показниками фактично перешкоджала розвитку імперської промисловості. Тільки за період з 1799 по 1811 рр. асигнації знецінились у 8,5 разів. Фактично гроші перестали бути засобом накопичення[21]. Такого тривалого періоду дезорганізації фінансів, мабуть, не знала жодна інша європейська країна. Грошова нестабільність для Австрії стала магістральною тенденцією впродовж усього XIX ст.

Тому у полотняному виробництві довгий час використовувались всі екстенсивні форми розвитку і лише вичерпавши їх, виробник приступав до машинного оновлення. Симптоматично, що саме у 40-і рр. XIX ст., коли в інших галузях текстильної промисловості відбувалися основні зміни, полотняне виробництво потрапило у смугу жорсткої кризи, а працівники цієї галузі у своїй більшості взяли участь у національному і революційному русі[22].

Однією з причин економічної кризи стала бюрократизація влади, яка не прагнула радикальних змін в економіці країни. Так, Франц II (1804-1835) у своїй внутрішній політиці спрямовував власні дії проти ліберальних реформ свого дядька Йосифа I. Уявлення про світоглядні цінності Франца дає практика реалізації принципів його промислової політики у Відні. Промислово-економічний розвиток столиці імператор свідомо стримував для того, щоб у місті було менше пролетаріату і, відповідно, менше революційної небезпеки. «Франц ненавидів промисловість... З превеликим задоволенням він закрив би всі фабрики, і лише тихий опір бюрократії, досить тісно пов'язаної з фабрикантами і фінансистами, перешкоджав йому здійснити цей улюблений план»[23] – зазначав дослідник Пах.

У цілому, в Австрії розвиток виробництва різного роду текстилю, бавовни на Чеських землях займав досить високий відсоток, порівняно з іншими районами імперії. При цьому не дивлячись на те, що на місцевих виробництвах шляхта ще утримувала свої позиції впродовж першої половини XIX ст., спостерігається відтік цієї соціальної групи з підприємни-

цтва і притік іноземного капіталу у цю галузь. Капіталізація виробництва безпосередньо вплинула на становлення нової соціальної структури слов'янського населення. В цілому стан модернізації цієї промислової галузі імперії відставав від темпів зростання, що спостерігався у провідних європейських країнах.

Для підтвердження своїх слів наведемо наступну статистику. Так, у полотняній галузі Австрійської імперії перше механічне ткацьке виробництво було введено у виробничу дію у Чехії лише у 1836 р. До 1843 р. у всій Австрії таких механізованих виробництв налічувалося вісім, причому три з них були розташовані у Чехії, одне – у Моравії[24]. У той самий час на теренах «світової майстерні» – Англії нараховувалося 300 прядилень. За статистичними даними поліетнічна Австрія займала у списку світових виробників стабільне п'яте місце, залишивши при цьому позаду Російську імперію і Голландію[25].

По мірі зростання промисловості розвивалася і харчова галузь. Поступово, у силу наростання процесу урбанізації, ця галузь виробництва починає відділятися від сільського господарства. У структурі харчової промисловості в першій половині XIX ст. найбільших успіхів досягли такі галузі, як виробництво цукру, пивоваріння, винокуріння і борошномельна справа.

На початок XIX ст. припадає поява перших підприємств з виробництва цукру у Чеських і Словацьких землях. Однією з причин розширення цього виробництва стало введення континентальної блокади. Традиційно Австрія отримувала тростинний цукор з британських колоній, а тому вимушена була шукати інші способи розв'язання цієї проблеми. Австрійський уряд всіляко підтримував різного роду експерименти у цукровому виробництві. Поступово сировинною заміною стає цукровий буряк[26]. Лише за шість років (з 1810 по 1816 рр.) у Чехії було створено 15 заводів з виробництва цукру з буряка. Засновувалися ці підприємства переважно у панських велькостатках. При цьому половина власників нових виробництв були вихідцями з місцевих міщан. Це збільшувало етнічний фінансовий капітал чехів[27].

Впродовж першої половини XIX ст. цукрове виробництво в Австрії помітно зростає і до середини століття імперія (в основному за рахунок Чеських і Словацьких земель) впевнено посіла третє місце у європейському виробництві цукру[28]. Швидкий розвиток підприємств цієї галузі остаточно призвів до відміни залишків феодальних повинностей на селі з наступною за цим активізацією підприємницької діяльності міської і сільської буржуазії, яка починає витісняти зі сфери промислового виробництва німецьку шляхту.

У цілому харчова промисловість, що у часи промислової революції відділилась від сільського господарства, значною мірою від нього залежала. Ця виробнича галузь була тісно пов'язана не тільки з промисловістю, а напряму і з успіхами аграрної революції. На практиці підприємства харчової промисловості, що розташовувалися у сільській місцевості, структурою своєї організації і новизною виробничих відносин підривали засади феодального велькостатка, сприяючи соціальній і економічній диференціації села, тим самим прискорюючи капіталізацію сільського господарства[29].

Подальший розвиток усіх галузей австрійської промисловості не міг бути успішним без істотного прогресу в таких галузях, як металургія, промисловість і машинобудування. Цього не міг не розуміти імператор Франц, який намагався реформами зверху, своїми власними циркулярами, максимально надати промисловості вигляду організованої виробничої системи. Але його працелюбність і деколи навіть надмірна активність не працювала на користь країни. Імператор «виражав мало довіри до своїх власних здібностей і в той же час виражав повну недовіру до думок і сумлінного старання своїх радників. Щоб не бути обдуреним, він вважав своїм обов'язком вивчати всі подробиці справ... але відмінності різних думок робили його власні погляди ще більш невпевненими і перешкоджали йому приймати будь-яке змістовне рішення»[30]. Своєю внутрішньою політикою він упевнено вів країну до відставання від передових європейських держав у розвитку промислової революції.

У металургійній галузі довгий час повновладними господарями залишалася шляхта. Причина «закритості» цієї галузі – бюрократизація дозвільної системи імперії. Аж до 1854 р. металургійні заводи знаходилися у веденні гірського управління. Лише з його дозволу можна було засновувати нові металургійні підприємства[31]. До того ж повільний розвиток промислової модернізації у металургії пояснювався тим, що шляхті традиційно належала більшість металургійних підприємств. А вона досить обережно вкладала кошти у модернізацію виробництва.

Будівництво та модернізація металургійних заводів вимагали фундаментальних витрат, тому феодальні власники підприємств аж до середини XIX ст. намагалися використовувати працю залежних від них селян. Тому зовсім не випадково, що до середини XIX ст. вимальовується наступна соціальна картина у промисловості: 70,9% підприємців складає шляхта, 8,9% промисловості знаходилось у власності церкви, і лише тільки 17,7% металургійних підприємств становило власність нового класу – буржуазії[32].

Поступовий розвиток промисловості у Чеських і Словацьких землях у першій половині XIX ст. спонукає до появи масового виробництва машин. Хоча до 30-х рр. можна говорити лише про ремісниче і мануфактурне виробництво машин. До середини XIX ст. на Чеських землях склалися всі економічні умови для відокремлення машинобудування у самостійну галузь, а найважливішим центром машинобудування стає Прага[33]. Досить показовим є той факт, що зі всієї кількості парових машин, зайнятих на виробництвах Австрійської імперії, дві третини належали до вітчизняного виробництва[34]. Розвиток машинобудівних фабрик дав величезний поштовх для технічного переоснащення всіх виробничих галузей у слов'янських районах. Хоча, не дивлячись на певні успіхи країни, у цілому фабричне виробництво в Австрійській імперії відставало від розвинених країн Європи. В той час, коли загальна потужність парових машин у Франції становила приблизно 90 тис. кінських сил, а у Німеччині – 40 тис., у всій Австрії до 1841 р. використовувалися парові машини загальною потужністю трохи більше ніж 7,5 тис. кінських сил[35].

У цілому, Чеські землі у першій половині XIX ст. у промисловому відношенні були однією з найрозвиненіших частин Австрійської імперії. Чеські землі, на відміну від Словацьких, у ході промислової революції до середини XIX ст. вже міцно стояли на шляху формування великої капіталістичної індустрії**,** хоча, порівняно з європейськими регіонами, показники Чеських земель за основними галузями виробництва відставали, або, у кращому випадку, знаходилися на середньоєвропейському рівні.

Примітки:

1. Mzška M. Morava a Slezsko v hospodařském a společenském vývoji předbřeznového Rakouska / M. Mzška // Slezský´sborník. – 1957. – № 1. – S. 24-48; Purš J. K otázce průmyskové revoluce v hlavních odvétvích textilníno průmyslu v českých zemích / J. Purš // Československý časopis historický. – 1954. – D.II. – S. 76-105; Purš J. Průmysková revoluce v českých zemích / J. Purš. – Praha, 1964. – 357 s.; Špiesz A. Remeslo na Slovensku v období existencie cechov / A. Špiesz. – Bratislava, 1972. – 362 s.
2. Dohnal M. Průmyslová revoluce a počatky dělnickěno hnutí v severomoravskě platenickě oblasti / M. Dohnal. – Ostrava, 1973. – 274 s.
3. Špiesz A. Remeslo na Slovensku v období existencie cechov / A. Špiesz. – Bratislava, 1972. – 362 s.
4. Karniková L. Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914 / L. Karniková. – Praha, 1964. – 361 s.
5. Kratochvilová V. České lnařství a průmyslová revoluce / V. Kratochvilová // Hospodařské déjinv. – 1983. – № 11. – S. 143-188.
6. Novotný J. Stav řemeselné výroby a postavení řemeselníka na Spiši za danového soupisu roku 1828 / J. Novotný // Nové obzory. – 1967. – № 9, – S. 110-121.
7. Травин Д. Европейская модернизация / Д. Травин, О. Маргания. – М. : ООО «Издательство АСТ»; – СПб : Terra Fantastica, 2004. – Кн. 1. – С. 599.
8. Митрофанов П. История Австрии / П. Митрофанов. – СПб., 1910. – Ч. 1. – С. 149-150.
9. Хобсбаум Э. Век капитала. 1848-1875 / Э. Хобсбаум. – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 62.
10. Хобсбаум Э. Век империи. 1975-1914 / Э. Хобсбаум. – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 27-28.
11. Mzška M. Morava a Slezsko v hospodařském a společenském vývoji předbřeznového Rakouska / M. Mzška // Slezský´sborník. – 1957. – № 1, – S. 34-35.
12. Травин Д. Европейская модернизация / Д. Травин, О. Маргания. – М.: ООО «Издательство АСТ»; – СПб: Terra Fantastica, 2004. – Кн. 1. – 665 с.
13. Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. Диссертация на соискание ученой степени к.и.н. / О. И. Зайцева. – М., 1996. – С. 46.
14. Špiesz A. Remeslo na Slovensku v období existencie cechov / A. Špiesz. – Bratislava, 1972. – S.103.
15. Novotný J. Stav řemeselné výroby a postavení řemeselníka na Spiši za danového soupisu roku 1828 / J. Novotný // Nové obzory. – 1967. – № 9, – S. 114-115.
16. Karniková L. Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914 / L. Karniková. – Praha, 1964. – S.89-94.
17. Mzška M. Morava a Slezsko v hospodařském a společenském vývoji předbřeznového Rakouska / M. Mzška // Slezský´sborník. – 1957. – № 1. – S. 40.
18. Purš J. K otázce průmyskové revoluce v hlavních odvétvích textilníno průmyslu v českých zemích / J. Purš // Československý časopis historický. – 1954. – D.II. – S. 95.

19. Našě národni minulost v dokumentéch. – Praha, 1956. – D. II – S. 27-29.
20. Landes D.S. The unbound Prometheus: Technological change a. industr. development in Western Europe from 1750 to the present / D. S. Landes. – L.; H.Y.: Cambridge univ. press, 1969. – P. 169.
21. История XIX века. – М., 1937. – Т. 2. – С. 84.
22. Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. Дисс. … к.и.н. / О.И. Зайцева. – М., 1996. – С. 49.
23. Пах П.Ж. Первоначальное накопление капитала в Венгрии / П.Ж. Пах // Studia Historica. Academiae Scientiarum Hungaricae. – Budapestini, 1952. – С. 81.
24. Kratochvilová V. České lnařství a průmyslová revoluce / V. Kratochvilová // Hospodařské déjinv. – 1983. – № 11. – S. 173.
25. Dohnal M. Průmyslová revoluce a počatky dělnickěno hnutí v severomoravskě platenickě oblasti / M. Dohnal. – Ostrava, 1973. – S. 40.
26. Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. Дисс. … к.и.н. / О.И. Зайцева. – М., 1996. – С.52-53.
27. Důdek F. Vývoj cukrovarnickěho průmyslu v českých zemích do roku 1872 / F. Důdek. – Praha. – S.27.
28. Ibid.
29. Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. Дис. … к.и.н. / О.И. Зайцева. – М., 1996. – С. 57.
30. Бах М. Австрия в первую половину XIX века / М. Бах. – СПб., 1906. – С. 129
31. Зайцева О.И. Формирование рабочего класса в чешских землях в первой половине XIX века. Дисс… к.и.н. / О.И. Зайцева. – М., 1996. – С. 57.
32. Dějiny hutnictví železa v Československu. – Praha, 1986. – D. II. – S. 42.
33. Purš J. Průmysková revoluce v čreských zemích / J. Purš. – Praha 1964. – S. 57.
34. Našě národni minulost v dokumentéch. – Praha, 1956. – D. II – S. 292.
35. Horská-Vrbová P. Kapitalisticka industrializace v českých zemích / P. Horská-Vrbová. – Praha, 1977 – S. 58.

В статье проанализированы исторические предпосылки и ход промышленного переворота в Чешских и Словацких землях. Дана характеристика экономической политики австрийской власти в указанных регионах, на основе статистических данных отражены изменения в структуре промышленности из мануфактурной на фабричное производство. Прослежено становление текстильной, сахарной, металлургической промышленных отраслей Чехии и Словакии.

Ключевые слова: славяне, промышленность, империя, Чехия, Словакия, этнокультурный ренессанс, европейская цивилизация, индустриальная цивилизация.

Отримано: 18.02.2010